
ANDRE GIDE'DE OKUYUCUNUN KONUMU

Dr. Fuat Boyacıođlu*

André Gide, okuyucusunu gözönünde bulundurarak eserini kaleme almıştır. Okuyucusunu, oluşturduğu kurgusal dünyanın etkisinde bırakarak aldatmak istememiştir. Buna karşılık geleneksel romancı ise okuyucusunu, yarattığı romanesk dünyanın büyüsü altında bırakmak istiyordu. Bu roman dünyasını niteleyen *romanesk* kavramını tanımlamak yerinde olacaktır. Jean Hytier'e göre "Roman sanatı, okuyucu üzerinde duygusal haller meydana getirmeyi amaçlar. İşte buna romanesk denir."¹ Romanesk bir dünya kuran romancı, okuyucuya adeta afyon vererek uyuşturuyordu. Bu duruma R. M. Albérès "romaneks afyonu"² adını vermektedir. Böylece geleneksel romancı hayal gücüyle oluşturduğu dünyanın deforme edici prizmasında gerçek, sisli ve bulanık görünmekteydi.

Klasik romand romancı ile okuyucu arasında gizli bir anlaşma yapılıyordu. Romancı kurgusunu yapıp anlattığı dünyayı sanki gerçekmiş gibi sunar, okuyucu da bu kurgunun gerçekliğine inanıyordu. Alain-Robbe-Grillet'e göre "Romancı

* Selçuk Üniversitesi öğretim elemanı.

¹ Jean Hytier, **André Gide**, Paris, Edmond Charlot Yayınevi, 1946, s. 143.

² R. M. Albérès, **Histoire du roman moderne**, Paris, Albin Michel Yayınları, 1962, s.18.

anlattığı kurguya inanmış gibi görünecektir, okuyucu da önüne sunuyordu herşeyin kurgu olduğunu unutacaktır.”³

Klasik romancı, romanında duyguları, karakterleri, hareketleri derinlemesine tahlil edilen bir sürü kahramanın etrafında dönen sürükleyici, nefes kesen, ilginç bir olayı sunar. Romancının gerçeğe benzer bir şekilde sunduğunu iddia ettiği bu düşsel dünyayı okuyucu, sorgulamayıp, roman kahramanlarında kendini bulmaya çalışır ve hipnotize olur. Böylece okuyucu romancıya göre aldatılmaya ve kandırılmaya hazır bir müşteridir.

İşte Gide, klasik romancı ve okuyucusunun karşılıklı bu suç ortaklığına ve gizli anlaşmasına karşı çıkar. Okuyucusuyla işbirliği yaparak bu kurgusal dünyayı ve onu oluşturan öğelerini tartışmaya açmaya ve sorunsal hale getirmeye çalışır. Michel Raimond’a göre “Gide, kahramanlarının bakış açılarının çoğaltılması işlemine okuyucuyu da katarak ona ayrıcalıklı bir konum verir.”⁴ O, okuyucusunu oluşturduğu kurgusal dünyasına bir okuyucu kimliğiyle değil, bir arkadaş gibi davet eder.⁵

Gide’e göre bir edebi eserin okunup anlaşılması çok önemli bir iştir. Eserini tekrar tekrar okunması için yazar. Bu konuda şöyle der: “Sadece tekrar tekrar okunmak için yazıyorum.”⁶ **Paludes** (Bataklıklar) isimli anti-romanının giriş bölümünde “kitabımı başkalarına açıklamadan önce onların bana onu açıklamalarını bekliyorum. Önce benim kitabımı izah etmem demek, kitabımın anlamını kısıtlamam demektir... Bir kitap devamlı bir işbirliği (collaboration) işidir.”⁷ der. Bu ifadesinde yazar, okuyucusuna kitabın gizemli içeriğini açık bir şekilde sergilemek istemez. Onu okuyucusunun çözmesini ister.

Gide, **Les Faux-Monnayeurs** (Kalpazanlar)’inde böyle bir dolaylı anlatım tekniğine başvurur. **Journal des Faux-Monnayeurs** (Kalpazanlar Günlüğü) bu dolaylı anlatım tekniği ve okuyucunun üstlenmesi gerektiği işbirliğini dile getirir: “İsterdim ki olaylar yazar tarafından doğrudan anlatılsın, fakat daha çok (farklı bakış açıları altında) bu olayların üzerlerinde az çok etki yapacağı kişiler tarafından anlatılsın. Martin Léonard’a göre Gide, okuyucusunun çok boyutlu bir okuma faaliyeti yapmasını istemektedir.⁸ Cemil Meriç’e göre “Romancı kendi adına konuştuğu, kıssadan hisse çıkardığı, kahramanları hakkında hüküm verdiği, aksiyonu herşeyi bilen imtiyazlı bir şuurun varlığını belli edecek tarzda çekip

³ A. Robbe-Grillet, **Pour Un Nouveau Roman**, Paris, Editions de Minuit Yay., 1963, ss. 29-30

⁴ Michel Raimond, **La Crise du Roman**, Paris, José Corti Yayınevi, 1985, s. 351.

⁵ Bkz. Anne Marie Moulène ve Jacques Paty, **Les Faux-Monnayeurs** ou l’oeuvre sans object in *Revue des Letters Modernes*, **André Gide 5**, Paris, Lettres Modernes Yay., 1975, s. 41.

⁶ André Gide, **Journal des Faux-Monnayeurs**, Paris, Gallimard kitabevi, 1926, s. 46.

⁷ André Gide, **Paludes**, Paris, Gallimard Kitabevi, 1926, s. 12.

⁸ Bkz. M. Léonard, André Gide et la mise en textuelle in **Etudes Françaises**, Montréal Montréal Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 50.

çevirdiği zaman; okuyucunun elinden tutup izahlara giriştiği, yorumlar yaptığı, onu hazırladığı zaman; olayların doğrudan etkisi yerine hikâyenin ve tasvirin sunî mantığını geniş ölçüde kaybeder (...) Bugünkü roman ustalarını birleştiren estetik, açıklamanın yerine montajı geçirir. Henri James'e göre kendini ifşa korkunç bir seyyalet (akıcılık) arzeder; "dolaylı" daha güvenilir, daha muhteşem bir yol..."⁹

Gide, tembel, kafa yormayı ve akıl yürütmeyi sevmeyen bir okuyucu istemez, buna karşılık aktif, dikkatli, olaylar ve fikirler üzerinde akıl yürüten, roman sorunlarıyla ilgilenen bir okuyucuyu sever. Zaten bu modern romanın amacıdır. Modern roman denince, onu oluşturan, olay, kahraman, zaman ve mekan gibi öğeleri ve problemleri sorgulayan, bizzat "...kendi mesajı karşısında şüphelerinden, ve inancından hikâyelerinin konusunu oluşturan..."¹⁰ roman akla gelir. İşte bu anlamda modern romancı olan André Gide nasıl bir okuyucu istediğini şöyle dile getirir: "kitabımı bitirir bitirmez noktayı koyup çizgiyi çekiyorum. Kitabıma ekleme ve çıkarma işlemi okuyucuya bırakıyorum. Bunu yapmanın bana düşmeyeceğini sanıyorum. Tembel okuyucuya yazıklar olsun. Ben başka okuyucular istiyorum... Okuyucu kitlesi, kendisinin rahatlatılmasını, tatmin edilmesini, kaygılardan uzaklaştırılmasını ister"¹¹ Gide, okuyucunun sanat eserini daha iyi anlaması ve gizemli şifreli içeriğini çözmesi için kavrayışlı, zeki, zihni açık olmasını ister. Bu konuda şöyle der: "Sadece anlamlı olanı, kesin net olanı, gerekli olanı göstermeye, doğal olanı seçip sergilemeye itina gösterdim. İşte burada zeki okuyucu, bizzat kendisi ilave ve çıkarmalar yaparak eksikliği giderecektir. İşte ben buna "okuyucu ile işbirliği" adını veriyorum... Sadece leblebiyi anlayanlar için yazıyorum."¹² Alışılmış roman normları dışında roman yazan André Gide'in eseri karşısında, klasik roman okuyucusu şaşırıp kalacaktır. Pierre Chartier'ye göre "Balzac sonrası gerekçeli, uzun tasvirli romanın realist kalıplarına alışmış olan bir okuyucu, Gide'in eseri karşısında şaşırıp kalacak hatta kendinin aldatılmış olduğu duygusuna kapılacaktır."¹³

Gide, yüzyıllar boyunca klasik romanların romanesk dünyasıyla büyülenmiş ve hipnotize olmuş bir okuyucuyu kandırmak, hayal gücüyle etkilemek istemez. Örneğin okuduğu şövalye romanlarının romanesk dünyasından etkilenip onların kurbanı olan bir Donkişot, okuduğu romantik romanların büyüleyici havasını teneffüs edip sonunda intihar eden bir Madame Bovary, bu okuyucu tipine en güzel örnek oluşturur. Cervantes ve Flaubert kahramanlarının içine düştü-

⁹ Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1980, ss. 170-171

¹⁰ Marthe Robert, **Roman des Origines et Origines du Roman**, Paris, Gallimard Yayınevi, 1972, s.11

¹¹ André Gide, **a.g.e.**, ss. 94-95

¹² André Gide, **Journal I**, Paris, Gallimard Yayınevi, 1948, ss. 991-992

¹³ Pierre Chartier, **Les Faux-Monnayeurs d' André Gide**, Paris, Gallimard Yayınevi, 1991, s.111

ğü perişanlığı sergileyip romaneske olan karşıtlıklarını ifade ederek okuyucuyu uyarmışlardır.

Antiromanesk roman yazan bu romancılar gibi Gide, romanlarının kurgusallığı (ficticité) ile okuyucusuna zarar vermek istemiyor. Onu hesaba katarak eserini "eksik kitap (livre manqué)" diye nitelendiriyor. **Cahiers d'André Walter** (Andre Walter'in Defterleri)'in ilk basımının önsözünde Gide, şöyle ifade eder: "çoşturmak ya da bilgilendirmek için yazıyorum ve okuyucuya zarar vermeyen bir kitaba "eksik kitap" diyorum."¹⁴ Eserlerinde okuyucusunu, kendi keyfine, isteğine ve durumunun özel şartlarına göre olay örgüsünü tekrar kurmaya davet ediyor. Okuyucuya hazır duygu ve düşünceler sunmak yerine, onun kendisiyle konuşmasını, kendi kendine düşünmesini, romanından almak istediği mesajı zeki bir şekilde kavramasını önerir. "Gide'in romanı, sonuçta sadece bir roman önerisidir. Her okuyucu, onu okurken kendine özgü bakış açısını kullanır."¹⁵

Nathalie Sarraute, **Ere du Soupçon** (Şüphe Çağı) isimli eserinde Gide'in okuyucusuna bir olayı duygusal olarak yaşatmak yerine, aklını ve zekasını kullanarak roman öğelerini ona sorgulatmasından dolayı saygı göstermektedir.¹⁶ Gide, kahramanlarına roman düzleminde tartıştığı roman problemlerini okuyucusunun önüne sererek onu kafa yormaya, onlara kendine göre çözümler getirmeye sevkeder. Bu konuda şöyle der: "Ben, bazı problemlere kendim çözüm önermemden daha ziyade, okuyucuyu onlar üzerinde kafa yormaya, düşünmeye sevkederek ona gerçek hizmet verebilirim. Zira bu problemlerin onun özel ve kişisel gayretiyle çözülebileceğine inanıyorum."¹⁷ Bu ifade, iletişim terminolojisinde mesaj verici yazarın, verdiği mesajı alıcı konumundaki okuyucunun pozisyonunun çok önemli olduğunu gösteriyor.

Gide, geleneksel romancının hayal gücüyle kurduğu romanesk dünyanın sanki yaşadığımız dünyanın bir taklidi gibi sunmasını sorunsal hale getirir. Romanesk kurgulara alışmış olan geleneksel roman okuyucusunun keyfini bozarak onun rahatsızlanmasını ister. Buna da "okuyucunun huzursuzluğu (l'inconfort du lecteur)" adını verir.¹⁸ O okuyucunun rahatını bozarak hikâyenin seyrine katılmasını ister. Gide, "Hayran olduğum en iyi yazı, okuyucuyu, kendinin farkına var-

¹⁴ Alıntı yapan Roger Bodart, Pourquoi et pour qui Gide écrivait-il **Cahiers, André Gide 3 Le Centenaire**, Paris, Gallimard Yayınevi, 1972, s. 137.

¹⁵ Daniel Moutate, **Les Reflexions sur Les Faux-Monnayeurs**, Paris, Champion Yayınları, 1990, s. 141.

¹⁶ Bkz. M. D. Borros Azzi, **La Problématique de l'écriture dans Les Faux-Monnayeurs**, Paris, Letters Modernes Yayınları, 1990, s. 123.

¹⁷ André Gide, **Journal des Faux-Monnayeurs**, s. 26

¹⁸ Bkz. Génévieve I.D.T., **Les Faux-Monnayeurs d' André Gide**, Paris, Hatier Yayınları, 1970, s. 26.

madan durdurup kafa yorduran ve ona yavaş yavaş okumaya zorlayan yazıdır"¹⁹ der. O, tembel, yüzeysel bir okuyucu yerine aktif, zeki, olaylar üzerine yargıda bulunan dikkatli bir okuyucu ister "Benim simgeli ifadelerimin en özlü yönü, yüzeysel okuyucuyu olay örgüsüne katılma fırsatı vermez. Kitabım, bir okuma yavaşlığı, alışıldığı üzere hemen verilmeyen bir derin düşünce gerektirir."²⁰

Gide, daha da ileri giderek okuyucunun kendisinden üstün olmasını ister ve şöyle der: "Okuyucunun benden üstün olmasını sağlamak, yazardan daha zeki, daha morali yerinde, daha kavrayışlı olduğunu ve yazara rağmen kahramanlarda birçok şeyi, hikâyenin seyri içinde birçok gerçeği farkedeceğine kendini inandırmak daha faydalı olur."²¹ Burada Gide, okuyucusunun kendisinden daha zeki, daha kavrayışlı olmasını isteyerek ona büyük bir görev yükler. Kendisinin farkedemediğini, okuyucunun dışardan bakış açısıyla farkedebileceği inancındadır. Romanesk bir nitelik vermek istemediği eserine, okuyucusunu kalben ve duygusal olarak bağlanmamasını, buna karşılık aklını kullanarak yorumlar getirmesini ister.

Geleneksel roman okuyucusu, kalben ve zihnen roman kahramanlarına bağlanıyor onlarda kendilerini buluyordu. "Okuyucu, roman kahramanlarıyla özdeşleşiyordu. Böylece okuyucu ve romancı hayal âlemi içinde karşılıklı olarak avunuyorlardı."²² Örneğin Gothe'nin **Les Souffrances du jeune Werther (Genç Wertherin Çektiği Izdıraplar)** isimli romanını okuyup onun romanesk afyonuyla uyuşmuş bazı okuyucuların, roman kahramanı Werther gibi şakaklarına silah sıkıp intihar ettikleri söylenir.²³

Gide, okuyucusu ile işbirliği yaparak roman problemlerine çözümler getirmesini önerir. Okuyucunun kendinden daha üstün olmasını ister. **Les Faux-Monnayeurs** (Kalpazanlar) romanının bir sahnesinde okuyucunun yazara üstünlüğünü görüyoruz. Romancı Gide'in **Les Faux-Monnayeurs** (Kalpazanlar)'indeki romancı-kahraman Edouard; yazmakta olduğu ve Gide'inki ile aynı ismi taşıyan "**Kalpazanlar**" romanında eski bir kitapçıda gözetlediği Georges isimli kahramanın kitap çalma olayını ele alır. Edouard "Georges'un kitap çalma macerası, benim çok işime yaradı"²⁴ der. Bu kitap çalma olayını anlattığı romanından bir sayfasını okuması için Georges'a verir. Georges, onu okuyup genç hırsızın başına gelecek olayın hikâyesini sorduğu zaman, Edouard bunun kendisine bağlı olduğunu söyler. Açık olarak her okuyucunun çağrısına cevap vermesini ve romanın belli bir anlam ifade etmesi, okuyucunun kendisine bırakılmıştır.

¹⁹ André Gide, **Journal I**, s. 760.

²⁰ André Gide, **a.g.e.** s. 991.

²¹ André Gide, **Journal des Faux-Monnayeurs**, s. 70.

²² R. Bourneuf et R. Ouellet, **l'Univers du Roman**, Paris, P.U.F Yayınları, 1972, s. 12.

²³ Bkz. **A.g.e.**, s. 11

²⁴ André Gide, **Les Faux-Monnayeurs**, Paris, Gallimard, s. 453

Gide, her okuyucudan kitabına kendisine özgü yorum getirmesini bekler, hikâyenin devamını kendisinin tasavvur etmesini ve hayal gücünü çalıştırmasını ister.

Gide, zaman zaman hikâyesinin seyri içinde araya girerek okuyucuya hitab eder. Romanının kurgusundan okuyucunun büyülenmemesi için onu uyarır. **Les Caves du Vatican** (Vatikan Zindanları) isimli romanında, kadın kahraman Comtesse'in budalalığı ile zıtlık oluşturan sahtekâr erkek kahraman Protos'un dolandırıcılığını değerlendirmeye okuyucuyu davet eder. Hikâyenin akışı içinde anlatıcı, okuyucuyu şöyle uyarır: "Okuyucuyu dürüst bir şekilde uyarıyorum: bugün Virmantel papazı kılığında kendini tanıtan Protos'tur."²⁵ Böylece anlatıcı okuyucunun bir dolandırıcılık olayına tanık olduğunu belirterek onun heyecanını kırmaya çalışır. Ayrıca hikâyenin çizgisel ilerleyişi, anlatıcının araya girmesi ile kesilmiştir. Böylece okuyucunun uyarılması yöntemi ile Gide, yazar-okuyucu, öğreten-öğrenen ilişkisini sergiliyor ve kurgusalı gerçekmiş gibi sunan roman anlayışını reddetmiş oluyor.

Gide, aptal tipler sunarak romanesk ile alay ettiği ve "soti" adını verdiği eseri **Prométhée mal enchainé** (Zincire Gevşek Vurulmuş Prometheus) de kahraman Prométhée'nin ciddi bir olay karşısında ağlamak yerine gülmesi veya bunun tersini yapması eserin ciddiyetini yok ediyor ve okuyucusunun roman kahramanlarıyla özdeşleşmesini engellemiş oluyor. Ciddi bir olay anlatırken anlatıcı-kahramanın "varsayalım ki hiç bir şey söylemedim" cümlelerinin olayın tam doruk noktaya ulaştığı zaman söylenmesi, kitabın ciddiyet özelliğini kaybettiriyor ve okuyucu üzerinde soğuk duş etkisi yapıyor ve heyecanı kırıyor.

Gide, sotilerinde gülünç ve çelişkili tipler çizerek okuyucunun onları örnek alıp özdeşleşmesini engelliyor. Böylece kahraman ile okuyucu arasında duygusal bir kaynaşma (fusion sentimentale) gerçekleşmiyor. "Gide bizim ile romanesk kahramanlar arasında soti (güldürü hikaye) ile oluşturduğu komik uzaklık (exteriorité) sayesinde, her romancıyı tehdit eden yazarın yarattığı karakterde, okuyucunun ise kahramanda özdeşleşmesinden kaçınmaya çalışır."²⁶ Gide'in **Prométhée mal enchainé** (Zincire Gevşek Vurulmuş Prometheus) isimli güldürü hikayesinde kahraman Damocles'in ölümü okuyucuyu etkilemiyor. Çünkü bu kahraman, hikaye boyunca komik bir karakter sergilemiştir.

Les Caves du Vatican (Vatikan Zindanları) isimli sosisinde Gide, trajikomik kukla tipler çizer. Örneğin ateist bir bilim adamı olan Armand-Antime Dubois, küçük bir mucize karşısında katolikliği kabul eder; basit karakterli romancı-kahraman Julius Baraglioul, liyakatı olmamasına rağmen Fransız Akademisi üyesi olmak için çaba sarfeder; bir budala tip olan Amédeé Fleurissoire

²⁵ André Gide, **Les Caves du Vatican**, Paris, Gallimard Yayınları, 1922, s. 97.

²⁶ Claude-Edmonde Magny, **Histoire du Roman Français depuis 1918**, Paris, Seuil Yayınları, 1950, s. 237.

kaçırılmış olan Papa'yı bir haçlı şövalyesi gibi Vatikan zindanlarından kurtarma macerasına atılır. İşte okuyucu, birinci kahramanın basit bir olay karşısında birdenbire hidayete ermesine; ikinci kahramanın liyakatsiz çabasına; üçüncü kahramanın donkişotvari macerasına güler ve onları ciddiye almaz. Bütün bu kahramanlar, gülünç kuklalar olduğundan okuyucu onları taklid etme zahmetine girmeyecek ve onlardan etkilenmeyecektir. Böylece Gide, bizi bir insan dünyasına değil bir kukla dünyasına sokar. Okuyucu ve ona sunulan varlıklar arasında belli bir iletişimin, dahası belli bir sempatinin kurulmasına engel olur.²⁷

La Porte Etroite (Dar Kapı) isimli romanında Gide, okuyucusunu kadın kahramanın durumunu değerlendirmeye davet eder. Okuyucu, önce kadın kahraman Alissa'nın çekmiş olduğu acıdan heyecanlanır. Fakat hikâyesinin sonunda okuyucu, bu acının merhamet etmeye değil değmeyeceğini kendi kendine soracaktır. Zira Alissa, kendi kurduğu romanesk dünyanın kurbanı olmuştur. Bu dünyayı kendisi kurduğu için çektiği ızdıraptan okuyucu etkilenmeyecektir.

Les Faux-Monnayeurs (Kalpazanlar)'de Gide, Boris'in intihar olayını anlatır, fakat olayın girdisini çıktısını açıklamaz. Fakat okuyucusuna sadece birkaç ipucu verir. Yorum devamlı şüpheli ve belirsiz kalır.²⁸ Anlatıcı, okuyucuya şöyle seslenir: "Küçük Boris'i Azais'lere emanet ederken Edouard'ın bir tedbirsizlik yapmasından korkuyorum. Acaba ona nasıl engel olmalı?"²⁹ Anlatıcı bu şekilde hikâyenin akışı içine girerek geleneksel romanın anlatım kurallarını altüst eder. Anlatıcının hikâyenin akışı içinde araya girmesi olayın romanesk seyrini durdurur ve okuyucunun heyecanını kırar.

Sonuç olarak, Gide okuyucusunu romanın dünyasına davet ederek onu hesaba katmış olur. Okuyucunun dışarıdan bakış açısı ile bizzat kendisinden daha aktif, kavrayışlı ve sorgulayıcı olmasını ister. Zaman zaman anlatıcı olarak hikâyenin akışını durdurarak müdahale etmesi, olayın cizgisel ilerleyişini durdurur ve okuyucusunu romanının kurgusallığından etkilenmemesini amaçlar. Bu anlatım tekniği ile Gide geleneksel romanın kronolojik anlatımını reddeder ve onu sorunsal hale getirir. Okuyucusunu kendine eşit konumda, hatta daha üstün bir kimlik vererek onu muhatap almıştır.

RESUME

Dans cet article, nous avons essayé d'exposer que Gide prend en compte son lecteur dans son monde fictif qu'il a créé. Il exige la participation du lecteur

²⁷ Claude-Edmonde Magny, **a.g.e.**, s. 236.

²⁸ Bkz. Michael Raimond, **Le Roman depuis la Révolution**, Paris, Armand Colin Yayınevi, 1968, s. 169.

²⁹ André Gide, **Les Faux-Monnayeurs**, s. 274.

à la création littéraire, c'est-à-dire la collaboration de celui-ci afin de faire comprendre mieux son oeuvre. Gide confère au lecteur une position privilégiée en lui donnant accès à la pluralité des points de vue. II l'invite non comme public mais comme partenaire. Gide exige que son lecteur soit plus perspicace, plus que l'auteur lui-même par son optique extérieur. En intervenant de temps en temps au fil du récit en tant que narrateur, il arrête la progression linéaire de l'intrigue et brise l'émotion du lecteur pour que celui-ci ne soit pas fasciné par le romanesque. Par cette technique narrative, il rejette la narration chronologique du roman traditionnel.

KAYNAKÇA

- 1- R. M. Alberes, **Histoire du roman moderne**, Paris, Albin Michel Yayınları, 1962.
- 2- R. Bourneuf et R. Ouellet, **L'Univers du Roman**, Paris, P.U.F Yayınları, 1972.
- 3- M. D. Borros Azzi, **La Problématique de l'écriture dans Les Faux-Monnayeurs**, Paris, Letters Modernes Yayınları, 1990.
- 4- Roger Bodart, Pourquoi et pour qui Gide écrivait-il in **Cahiers, André Gide 3 Le Centenaire**, Paris, Gallimard Yayınevi, 1972.
- 5- Pierre Chartier, **Les Faux-Monnayeurs d'André Gide**, Paris, Gallimard Yayınevi, 1991.
- 6- Jean Hytier, **André Gide**, Paris, Edmond Charlot Yayınevi, 1946.
- 7- André Gide, **Journal des Faux-Monnayeurs**, Paris, Gallimard Kitabevi, 1926.
- 8- André Gide, **Paludes**, Paris, Gallimard Kitabevi, 1926.
- 9- André Gide, **Journal I**, Paris, Gallimard Yayınevi, 1948.
- 10- André Gide, **Les Faux-Monnayeurs**, Paris, Gallimard, 1925.
- 11- André Gide, **Les Caves du Vatican**, Paris, Gallimard Yayınları, 1922.
- 12- M. Léonard, André Gide, et la mise en textuelle in **Etudes Françaises**, Montréal Montreal Üniversitesi Yayınları, 1978.
- 13- Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1980.
- 14- Daniel Moutate, **Les Reflexions sur Les Faux-Monnayeurs**, Paris, Champion Yayınları, 1990.
- 15- Génévieve I.D.T, **Les Faux-Monnayeurs d'André Gide**, Paris, Hatier Yayınları, 1970.
- 16- Claude-Edmonde Magny, **Histoire du Roman Français depuis 1918**, Paris, Seuil Yayınları, 1950.

- 17- Marthe Robert, **Roman des Origines et Origines du Roman**, Paris, Gallimard Yayınevi, 1972.
- 18- Michel Raimond, **La Crise du Roman**, Paris, José Corti Yayınevi, 1985.
- 19- Michael Raimond, **Le Roman depuis la Révolution**, Paris, Armand Colin Yayınevi, 1968.
- 20- A. Robbe-Grillet, **Pour un Nouveau Roman**, Paris, Editions de Minuit yay., 1963.
- 21- Anne Marie Moulène ve Jacques Paty, Les Faux-Monnayeurs ou l'oeuvre sans object in **Revue des Letters Modernes, André Gide 5**, Paris, Lettres Modernes Yay., 1975.